

Varga Csaba
intézetvezető egyetemi tanár
Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Losonczy István, a filozófus jogtudós*

Losonczy István szerencsés és szerencsétlen csillagzat alatt született egyidejűleg.¹

Szerencsés csillagzat alatt, mert már korán maga mögött tudhatta alma materének ösztönzését, hívó szavát, tanárainak s számos kimagasló hallgatójának vonzását, egy igényes, sok karú egyetemen pályatársak és példaképek közvetlen társaságát, irodalmi, zenei, képzőművészeti, sőt természettudományoktól a teológiáig, szellemtudományoktól a jogig, közgazdasáig, kisebbségkutatásig terjedő erjedés, a folytonos megújulásra s teljesítményre készítetés szerénységre és elszánásra egyszerre ösztönző szellemi – erkölcsi kihívását. Boldog korban látott napvilágot, mert bár felcseperedése éveiben tanúja lehetett háborúba sodródásunknak, az ország megszállása, bolsevizálása szégyenének, a baranyai háromszög ügyében is a rózsaszínű republikanizmus fékevesztett gyűlölködését doktrinerizmusba rejtő nemzetáruulásnak, majd feldaraboltatásunk és nehéz újrakezdésünk után az Amerikából ránszakadt válságnak, végül alig egyetlen évtizeden belül a megismételt újrakezdés felszabadító mámorának – mégis, Pécsre vetve tekintetünket, saját generációnk tapasztalataival összevetve hallatlan energiával pezsgő szellemi burjánzásról s újjáépülésről kell számot adnunk. Hihetjük: mindennek mélyén hit és akarat munkált, ember dacolása sorsával, hogy úrrá kerekedjék felette. Hagyomány, erkölcs, transzcendencia háborítatlanul bábáskodhatott, de ugyanezen szellemi újjászületés részeseként volt ott avantgarde, alkotó kétely, s az elrugaskodásban tagadás, az újtás dühének vállalása is. Egyetemi folyóirat, tudós kiadványsorozat hasábjain egyaránt gyökerek keresése, az újrafelfedezés öröme társult a jövő tágranyílt tekintetű fűrkészése, s benne egy felelős szerep vállalása igényével. Röviden hát, polgárjogot nyert a szellem embere Pécs² – egyetemen, szeminárium és könyvtár hűvös termében, szerkesztőségben s műteremben, templom és színház tágas terében.

Tárgyszerű világunkban egy curriculum vitae ma már csakis száraz, pontos adatsorból állhat. Részletjesítmények sorára szabdalt egyedi exhibicionis-

tákként persze magunk is tudjuk: minden cselekvésünkben, ösztönzésünkben múlt és jelen találkozik, s mindebben nevelőink, társaink vívódásai és erőfeszítései, mások életének, vonzalmának, értékeinek, értelemkutatásának, önkifejezési törekvéseinek mintaként megőrzött emléke. Boldog lehet hát az, kit kora emelt, és nem nyomorított.

*

Szerencsés csillagzat vonulhatott az égen Losonczy István felett, mikor a gazdasági válság hatásaiból kilábalás megnyomorító időszakában egyetemvégzésétől alig másfél évre tanársegédi kinevezést nyer, két félévnyi egyetemi továbbképzés résztvevője lesz Bécstben, s noha hivatása egyértelmű választhatóságáig még néhány év miniszteriális feladatvállalása közbeiktatódik, huszonkilenc éves korában mégis habilitál, és kormányzógyűrés avatásától nyolc évre, harminckét évesen rendkívüli tanár, az Institutum philosophiae iuris vezetője az M. Kir. Erzsébet Tudományegyetemen. Jogi stúdiumaiban már ekkor két paripát nyergel (ami persze csak nálunk volt feltűnő, ám mindennapos a német nyelvet területen s szerte a nagyvilágban): a jogbölcslészetét, amelyre kinevezték; de a büntetőjogét is, amiből habilitált, s amelynek körében mesterét, a jog filozófiai művelésében is előjáró Irk Albertet betegsége idején előadóként helyettesítette.

Ha ad egyik kezével az Úr, tán el is vesz a másikkal. Mert tanári kinevezése első évtizedében le is zárul Losonczy István jogbölcslő élete: hazánk másodjára is világháborúba sodródik, szövetségesétől megszállása bábkormány hatalmi tobzódásába torkollik, vesztesként országunk a Vörös Hadsereg hadizsákmánya lesz, s átmeneti látszatdemokráciája hosszú évtizedekre moszkovita sztálinizmussá korcsosul. Mégis, mindebben szerencsés tán, hogy a szerencsétlenségbe fordulás csillagzatváltása több évet vesz igénybe, s eközben zavartalanul formálódik Losonczy életművének megalapozó része (amiről későbbi kutatások akár kideríthetik, hogy a teljes oeuvre-ben a legsúlyosabbnak bizonyult).

Költészettől zenéig, irodalomelmélettől orvostudományig, kortárs filozófiától nemzeti sorskérdésekig ível érdeklődése. Kapcsolatai szerteágazóak Bécstől Rómáig, s személyes barátságai is a fővároson keresztül Szegedig. Művészek (mint a költő Weöres Sándor³ vagy később a hegedűs Tátray Vilmos), teológusok (mint a dominikánus természetjogász Horváth Sándor), filozófusok (mint a katolikus kommunistaellenes emigráció egyik legkiválóbbjává emelke-

* Losonczy István tiszteletére a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán 2002. október 18-án tartott tudományos ülésen elhangzott előadás szerkesztett szövege.

dett Hanák Tibor), természettudósok (főként a társ-karról elméleti orvosprofesszorok) társasága, otthonában pedig dolgozószobájának meghitt könyvtári csendje segíti feltöltődését. Szakmájában leginkább a szegedi Horváth Barnával, s tanítványa Bibó Istvánal érintkezéséről tudunk. Ilyen sodró környezetben, országos fellendülésben mégis leginkább magányára kell felfigyelnünk, amit persze esetleg pusztán útkeresésének ígérete vagy dacossága, avagy bizonyítási kényszere mutatott ilyenként. Mindenesetre témaválasztása sem a Budapesten regnáló nagyívű Moór Gyulához, sem Bibó, Szabó József és Vas Tibor tanítványaival szegedi iskoláját építő Horváth Barnához nem közelítette. A nemtevés kauzalitásában rejtőző lételméleti feladványát⁴ egyfelől, a funkcionális fogalomalkotás lehetőségének újkantianus latolgatását⁵ másfelől bizonyosan nem a jogtudományi gondolkodás fősodrából merítette – mégis érezhető töprengése, hogy olyasmire bukkanjon, ami parcialitása ellenére hallatlan, egyedülálló, s aminek örvén nemcsak oroszlánkörmeit élesítheti, de a látzólagos efemériából arkhimédeszi sarokpontot kovácsolva a Kant nyomán járó egész európai tudományos megállapodottságot kiforgathatja eddigi valójából. Mindkét művének közös éthosza a hiedelmekkel, problémátlanként fogadott elméleti alapfeltevésekkel leszámolás. Ugyanaz a száraz, de vaslogikájú fogalmi építkezés követel itt érvényesülést, mint amiről – mint hideg értelemről idegenkedve – már habilitációjakor megemlékezett Irk,⁶ s ami 1948-ban született kéziratosszerű összegzésében úgy jelenik meg, hogy számol ugyan értékekkel, de bármiféle transzcendenciára vagy hitből fakadó meggyőződésre támaszkodást már kiutasít a teoretizálásból. Olybá tesz, mintha már első írásaiban hozzáfogott volna egy „realista” jogfilozófia alapvonalainak⁷ megírásához. Jogbölcseleti pályafutását mindenesetre rangos nemzetközi fórumon tudományelméleti problémafelvetéssel⁸ kezdi, s egy tankönyvvé nem érlelődő – a sors fintora folytán befejezetté sohasem lett – rendszeres előadás könyvméretű vázlatával⁹ fejezi be.

Igéretes kezdés excentrikus kirándulással, s kényszerű befejezésként egy meggyőzően józan logikával építkező, és bár saját korában gyökerező,¹⁰ mégis bárminemű túlzástól hűvösen tartózkodó – „realisztikus” – rendszeresség. A magányosságon túl egyfajta talány is felsejlik itt, hiszen aligha következtethető ki akár e néhány publikáció ívéből, akár ráánkmaradt összegzésében elvégzett mértéktartó részlemezéseiből, hogy milyen irányban, s mely részvonalakozásban folytatta volna tanulmányait.

Feltűnő, hogy szakmai kortársaival, elődeivel milyen tartózkodóan bánt: jószerével mintha nem is léteztek volna. Avagy mintha rendkívüli tudatossággal már első pillanatban tervezni kezdte vol-

na tudós életét, munkásságát, egy lenyűgözőnek remélt pályáiv előre kalkulált elemeiként mindennapjait – amiben minden mozzanat célszerű, mert egy távlati összképben kumulál. Miközben nem kevésbé figyelemreméltó társak (mint az alig néhány évvel fiatalabb Bibó) róla írtak, ő ezt nem viszonzta. Mintha helyét közvetlenül egy németajkú Közép-Európa összegyűjtötte tudásbirodalmában kereste volna, nem bibelődve egyéb perifériák nekirugaszkodásaival. Mit érzett magában? Elkésettséget? Vagy éppen úttörésre elszántságot? Nem tudhatjuk; mégis, talán leginkább egy megkésettségből fakadó fundálási szükség tudatát. Mindenesetre, a később önmagát is páncéljába záró elefántcsonttorony mintha az indulás pillanatától saját műveként emeltetett volna.

Kora filozófiai légköréből adódott természettudományos ihletésű s módszerességű látásmódjának igényessége, nagyjából az alaklélektan filozófiailag és módszertanilag is úttörő térhódításával egyidejűleg a henid fogalmi előfeltételeknek biztosított kitüntetett hely,¹¹ valamint a jog összetevőinek és hatásgyakorlása mechanizmusának az egyes létrétegekkel korrelált levezetése. Oly szikáran egyértelmű ez az ontologizálás, hogy már-már banalitás benyomását kelti. Mégis lázadás: szemben a kategoriális gondolkozással, mely fogalmi különeműségeket könnyedén egyneműsítő nyelvi – logikai pozíciókba tud helyezni s ezzel megtéveszteni, Losonczy egy mindennapi élettényekből indító, elemi szintről megkísérelt teoretikus rekonstrukció igényét jelzi. Ezért is nyitott ma – s történelmietlensége dacára fontos számunkra – a kérdés: vajon milyen irányba fordult volna jogbölcseletünk, ha Losonczy realizmusának megadatik az esély, hogy kiérlelt monografikus megfogalmazásban öltönn testet, konfrontálódva – és vitákat kavarva – a székesfővárosi professzor mellett Scholz Kornéltól asszisztált, a már említett szegedi iskolát a fiatal, ám ígéretes Bolgár Verával is erősített, valamint kívülálló szerzőktől (így Horváth Sándortól vagy Hegedűs Józseftől) is képviselt szakmai gondolattal?

*

Alig negyvenéves Losonczy István, amikor professzori életében váltásra kényszerül. A nemzeti sorsunkat fél évszázadra balvégzetbe terelő szovjet megszállás kommunista hatalomátvételben, fizikai és intellektuális terrorban kulminál. Az 1919-es Lenin-füknak a pécsi egyetemet megszálló utódai tisztogatnak ekkoriban úgy, hogy (mára demokrata világpolgárvá légiesedő) egykori zsoldoslihegésüket tisztességes polgár alig – legfeljebb megfélemlítetten – élhette túl. Losonczyval együtt örvendhetünk annak, hogy szerencsével járhatott a szerencsétlenségben, s

elkerülve az adminisztratív eltávolított Moór, Bibó és (a Soltra kényszerítetten pár hete elhunyt) Scholz, az országból menekülésre kényszerített Horváth, Hanák és Bolgár, a bebörtönzött Szabó, avagy közvetlen kollégái köréből a deklasszáltak létbizonytalanságába nyomorított Csekey István és Bölöny József alkotmányjogász, Weis István szociálpolitikus és mások sorsát, néki sikerült egyik lábáról a másikra állva megelőznie kiseprűzését.¹²

Büntetőjogász lesz hát. Vállalja államvizsgás alapfolyóiratjának oktatási és tankönyvi¹³ feladatait, tanszéke, s hallgatósága tudományos irányítását. Szerencsés abban is, hogy régi érdeklődését kutatóként folytatni tudja, hiszen változatlanul a büntetőjog filozófiája körében maradva, most az alanyiság s a tettehhez kapcsolódás jobbára tisztán elméleti kérdéseit¹⁴ tárgyalja. Ettől kezdve kizárólag a büntetőjogászok szakmai közösségébe illeszkedhet bele, amiben korai akadémiai kandidálásával, kari interdiszciplináris tudományos viták kezdeményezésével, diákköri munkára serkentő presztízsével magának és egyetemének is országosan előkelő pozíciókat szerez. Ám mindezzel egyidejűleg még ebben a társaságban is mindvégig kívülálló marad, amennyiben megőrzi a voltaképpeninek tekintett büntetőjogtól – a különös bűncselekménytől, vagyis a klasszikus pozitivistikus – dogmatikai elemzésektől – tartózkodó különállását.

*

Emlékezetemben – bár az ifjúkor eszmélődésének sajátos hangsúlyaitól is nyomatékosítottan – egy feltétlen polgár képe él, aki a különbségig óv mindent, ami magánszférája: értékeit, gondolatait, stílusát, ezek magatartásban nyilatkozását s tárgyasodási formáit. A berendezkedett „ök”-kel szemben mindez a „mi” különállásának félreérthetetlen jelzése – még akkor is, ha általános normaként másoknak mintául nem szolgálhatott. A kívülállást magából kizáró visszavonultsága, elfojtottsága őt ugyan az empatikus közösség melegétől megfosztotta, de egy derékbátort, mégis jövőt ígérő múlt élő szimbólumát testesítette meg a jelen silányságával szemben. Az utókor bilincsektől szabadult bölcsessége mondathatja csupán: kár, hogy a szembenállás tényén túl nem közvetíthetett tanítványok sorát nevelő, valóban emberformáló tartalmat. Kár, hogy otthoni könyvtárszobájában napjait egykor elmélyült munkával töltő fiatal professzorban kialakult érdeklődés, műveltség, olvasottság, elmélyülési készség, elemző tehetség, szigorúság és kitartás a pálya megtöretését követő három évtized során – a régi-új szakmai kvalitás országosan elismert nagyságán s egyes művein túl – nem hozza létre azt a (feltétlen bizalmat, társa-

dalmi megrendelést s emberi melegséget a háttérben egyként előfeltételező) nagyívű életművet, amiről élte első felében álmodhatott. Szomorú újból rádöbbenünk arra, hogy amiként az illyési zsarnokságban¹⁵ sincs, ki ne szem lenne a láncban, ugyanúgy egy pusztításban sem csak a pusztított pusztul, de az is nyomorodik, akinek sikerül egy hányódó roncs pere-mén megkapaszkodnia. Az pedig, hogy mibe vonulhat vissza, milyen a csigaháza, mekkora hite van és mibe veti azt, a bibliai Lázár módjára miféle küldetés-sel és életigenlő erővel – mindez mint személyességünk visszavonhatatlan, az utókor bölcselkedésétől hitelesen fel nem fejthető magja, csak ritkán tartozik a külvilágra.

Aki hallgatója volt, megtisztelőnek érezhette. Aki szót váltott vele, elvből, komolyságból, következetességből, mélyenlátásból, rend igényéből kaphatott ízelítőt. Abban, amit a rómaiak arsként mesterségnek s egyben művészetnek tekintettek, tudományt látott. Abban pedig, ami tudomány, csendre, alázatra, gondolkodásra, tanulásra, erőfeszítésre szólított. A legtöbbet s legjobbat közvetítette tehát abból, amire egy professzor egyáltalán hivatott lehet. S ezt olyan időben, körülmények közt és ellenére tette, amikor egy meghaladottnak kikiáltott múlt avittságát, már-már lappangó rendszerellenességét bélyegként homlokára sűtve ez volt a leginkább megvetett, beérkezést s evilági sikereket éppen nem ígérő válasz. Generációk számára ezért a mindenek ellenére talpon maradás, a megmaradás, mert a múltból mégis a mába ívelő folytonosság jelképe lett és maradt. Hőse egyetemének, mely egykor alma matere volt.

Ami munkásságát illeti, orvostudományi tanulmányok végzésére harminchat évesen érlelődött elhatározása, már büntetőjogászként a determinizmus és indeterminizmus, illetőleg a bűnökten kérdéseinek filozófusok, biológusok, fiziológusok társaságában körbejárása, a biológiához és orvostudományhoz töretlenül fűződő¹⁶ s a büntetőjogi okozatosság iránt hatvanévesen újrafogalmazott érdeklődése mégis mind azt látszanak sejtetni, hogy „realizmus” ontologizálást takart, amelynek keretében gyermekkori vonzalmaktól is erősítetten elsősorban az élettelen és élő természet szétválasztásával, az élön belül pedig a sajátosan emberi felé közelítő létrétegek¹⁷ különválasztásával igyekezett az emberben az önmagának, közösségének s Istenének egyaránt felelős lényt, a bennünk megbúvó szellemi-erkölcsi minőséget specifikálni.

Ha pedig e „realizmust” egyúttal a hagyományos idealizmus és materializmus pozícióinak szintézisben meghaladása kísérleteként értékeljük,¹⁸ úgy láthatjuk: nemcsak korszerű volt, de szándékában ma sem meghaladott. Hiszen kérdésfeltevéseink ma is

gyakran változatlanul egykor elfogadott gondolkodási sémák avult előítéletességét tükrözik;¹⁹ társadalmi berendezkedésünk, politikai filozófiánk, s jogi igyekezetünk olykor tisztázatlan, előfeltevéseiben bizonyosan elégtelen antropológiai előfeltevésekre épül;²⁰ s ha épp az emberkép természettudományos és teológiai látásmódjának békítési kísérleteire gondolunk, ma is láthatjuk, hogy olykor még egy kiterjedt életmű lenyűgöző teljesítménye s hitelessége sem tudja feltétlenül biztosítani a problémátlan-ságot.²¹ Tudva, hogy korszaka általában is a jogbölcseleti szintéziskísérletek kora volt,²² máris láthatjuk, hogy miközben a jogbölcselet Losonczy érdeklődése elvont, természettudományos egzakttságot sejtető formákban az elérhető legbiztonságosabb megvalósításra vágyott, egyszersmind felcsillantotta egy közvetlenül humánus, értékek felé nyitott teoretikus válasz lehetőségét is.

Jegyzetek

¹ Vö. a jelen szerzőtől Losonczy életrajzi vázlatát és bibliográfiáját In: Losonczy István: Jogfilozófiai előadások vázlata. (Szerk. Varga Csaba.) Szent István Társulat, Budapest 2002. 13–18. o. (Jogfilozófiák), valamint – angolul – In: István Losonczy: Abriß einer realistischen rechtsphilosophischen Systems. (hrsg. Csaba Varga) Szent István Társulat, Budapest 2002. 9–13. o. (Philosophiae Iuris: Excerpta Historica Philosophiae Hungaricae Iuris).

² A megelőző kort illető egyfajta kontrasztként lásd a jelen szerzőtől: Somló Bódog esete a pécsi jogakadémiával. Jogtudományi Közlemény 1980. 8. sz. 543–546. o.

³ Vö. a jelen szerzőtől: Weöres Sándor ifjúkori versei és a szépről írt okfejtése Losonczy István hagyatékában. Holmi 1995. 8. sz. 150–154. o.

⁴ A mulasztás I.: A mulasztási bűncselekmény okozatossága. Dunántúli Egyetemi Könyvkiadó, Pécs 1937. 240. o.

⁵ A funkcionális fogalomalkotás lehetősége a jogtudományban. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest 1941. 141 o.

⁶ Id. Vargha László In: Fejezetek a pécsi egyetem történetéből. (Szerk. Csizmadia Andor.) Pécs 1980. 183–185. o.

⁷ Abriß eines realistischen rechtsphilosophischen Systems. (gépirat) cca. 5 ív (1948) (vö. még az 1. jegyzet második tételével).

⁸ 'Über die Möglichkeiten und den Wissenschaftscharakter der Rechtswissenschaft' Zeitschrift für öffentliches Recht XVII (1937) 2, 145–194. o. (újranomva az 1. jegyzet második tételében).

⁹ Jogfilozófiai előadások vázlata. (könyvomat) Pécs 1948.

57 + 43 + 81 + 10 o. (vö. még az 1. jegyzet első tételével).

¹⁰ Vö. némely teoretikus, egyben ideologikus hívószó ma értelmezhető elméleti felfejtésére Cserne Péter: Az univerzalizmus partikularitása: Losonczy István „A mulasztási bűncselekmények jogellenességének problémája az univerzalizmus szemszögéből” című művéről. Eeredetileg PPKE JÁK doktori iskolai dolgozat. Budapest 2001.

¹¹ Posztumusz összegzése – az 1. jegyzet első tétele – szerint „[A] henid tudattartalom – esetünkben: logikai előfeltétel – bár ott lappang értelmünkben, de nem világos, kifejezett módon, tehát nem logikai ítélet alakjában.” (60. o.) „[L]ogikai a priori elemek [...], amelyek többnyire nélkülözik a [kifejezett] logikai alkatot s nagyon gyakran nem is tudatosak, tehát – Otto Weininger kifejezésével élve – »henid« állapotú értelmi jelenségek.” (247. o.)

¹² Országosan is kevesen menekülhettek ilyen átváltozás árán, mint például a Pázmány Péter Tudományegyetemről ismeretlen még Móra Mihály, kanonistából eljárásjogásszá váltva.

¹³ Magyar anyagi büntetőjog és Szovjet büntetőjog és eljárás. Pécs 1951. 268 + 9 o. és 148 o., majd ezek évről évre újáformált, később társszerzőssé továbbfejlesztett számos változata.

¹⁴ A tettesség, ill. A tettesség és részesség a büntetőjog rendszerében. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest 1961., ill. 1966. 203., ill. 421. o., valamint A korlátozott beszámítási képesség néhány kérdése... In: Jubileumi tanulmányok II. Pécs 1967. 233–268. o.

¹⁵ Illyés Gyula Egy mondat a zsarnokságról. 1951.

¹⁶ A biológia és az orvostudomány fejlődésének hatása a büntetőjogra. Gazdaság- és Jogtudomány 1973. 1-2. sz. 159–183. o.

¹⁷ Az 1. jegyzetben megjelölt posztumusz munkáiban, mint ismeretes, létrétegekként (1) fizikai, (2) kémiai, (3) biológiai, (4) pszichikai, (5) szociális, (6) kulturális, valamint – elvi lehetőségként – (7) természetfölötti jelenségeket különböztet meg egymástól.

¹⁸ Szozáczky Mihály In: Fejezetek a pécsi egyetem történetéből. 115. o.

¹⁹ Vö. pl. a jelen szerzőtől Előadások a jogi gondolkodás paradigmáiról. Osiris, Budapest 1999. 388 o. [Osiris könyvtár: Jog].

²⁰ Vö. pl. az atomizáló individualizmus tekintetében Robert Nisbet The Quest for Community. ICS Press, San Francisco 1990. A liberalizmus s az emberi jogok mozgalmi ideológiája kapcsán pedig Frivaldszky János: Az emberi jogok radikális politikai használatában rejlő veszélyek a jogfilozófia elméleti szemszögéből. Előadás a Faludi Ferenc Akadémia, az OCIFE Magyarország és a Barankovics Akadémia Alapítvány konferenciáján 2002. március 1-jén a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karán [kézirat]. Gondolati keretként lásd még a jelen szerzőtől: Önmagát felemelő ember? Korunk racionalizmusának dilemmái. In: Sodródó emberiség. Tanulmányok, Várkonyi Nándor: Az ötödik ember című művéről. (Szerk. Mezey Katalin.) Széphalom Könyvműhely, Budapest 2000. 61–93. o. és Jogállamiságunk – kihívások keresztútján. Valóság 2002. 4. sz. 28–39. o.

²¹ Vö. pl. Teilhard de Chardin esetét.

²² Elég itt csupán Horváth Barna szinoptikus látásmód-